

RAZPRAVE, ŠTUDIJE

Jonatan Vinkler

»CRISTE, ZATERRI TURKE INU PAPEŽNIKE!«

Podobe Turkov, turškega in muslimanskega
v delih Primoža Trubarja

Razprava¹ analizira imaginarij in idearij zastran Turkov, turškega in muslimanskega v spisih Primoža Trubarja. Trubarjeve poglede definira tudi glede na takratne dominantnejše evropske mentalne sheme o turškem vprašanju (M. Luther, E. Rotterdamski).

I

Ko je kranjski duhoven Trubar 1557. v nemškem Tübingenu dajal v tisk prvi del *Novega testamenta*, je moral poleg neenoznanih in še zdaleč ne preprostih vprašanj bibličnega prevajanja razrešiti tudi zadrego, kako osnovne resnice »prave, stare vere krščanske« pojasniti svojim umetelne teološke govorice nevajenim kranjskim rojakom. Tako se je moral že v prvih akordih spisa, ki je postal znan pod naslovom *Tiga Noviga testamenta ena dolga predguvor*, poglobiti v hermenevtični problem, kako slovensko govorečemu sleherniku predstaviti zagonetni pomen grškega samostalnika *evangelij*. Da bi bilo njegovim bralcem res jasno, kaj jim želi sporočiti, je zapisal: »Ta besseda evangelium ie ena gerška besseda; ta se more v to slovensčino tolmačiti: enu dobru selstvu oli en dober glas oli eni dobri, vesseli marini,

1 Razprava je nastala ob pripravi 5. knjige *Zbranih del Primoža Trubarja*, ur. Jonatan Vinkler, Darila Rokus, Ljubljana 2009. Omenjena knjiga *Zbranih del Primoža Trubarja* obsega znanstvenokritično izdajo *Tega celega psalterja Davidovega* (1566) in obsežno spremno besedilo s kolikor moči celovito predstavitev imaginarija zastran Turkov, turškega in muslimanskega v delih našega reformatorja. Tisk *Zbranih del Primoža Trubarja V* je bil zaključen junija 2009, sedaj (julija) naj bi potekalo platničenje, knjiga pa naj bi luč sveta ugledala jeseni, ko mora založba Darila Rokus dovršiti svoje pogodbene obveznosti zastran izida omenjene knjige.

od katerih ty ludie bodo vesseli, od nih z vesseliem govore, radi poslušajo inu drugim pravio. Koker de bi zdai en le-tak dober, risničin glas inu marin k nom prisšal: Ty Turki so od našiga gospudi krala inu od nega synov iz vseh slovenskih, crovaških inu vogerskih dežel, iz Bosne inu iz Constantinopola cilu pregnani. Zatu mi inu vsi naši otroci se ne bomo vže več bali Turkov, bomo žiher inu myr imeli pred vsemi našimi souvražniki, ne bomo več štyvr daiali, ne težkih tlak delali inu bodo naprei vže vselei rodovita leita.«²

Zaradi trajnega in vse prej kot blagega soočanja z vojaško nevarnostjo turškega polmeseca je tako Trubar mogel veselo oznanilo evangelija zastran Kranjcev, Korošcev in Štajercev primerjati s potencialno novico o zmagi nad Turki. Ti so bili namreč v 16. stoletju za ljudi med Alpami in Adriatikom tako pričujoča grožnja, kot je na primer za človeka 20. stoletja z rabo avtomobila povezana nevarnost prometnih nesreč. Tako ne preseneča, da je v Trubarjevem opusu ohranjeni idearij in imaginarij zastran *Turkov, turškega ter islama* najcelovitejši tovrstni izraz slovenskega slovstva 16. stoletja.

Trubar se je s turško nevarnostjo seznanjal posredno, se dal o njej informirati ali pa jo je spoznaval neposredno. Tako v njegovi zavesti zagotovo nista mogla ostati brez odziva poletje in jesen 1529, ko je študiral na Dunaju. Desetega maja tega leta je namreč sultan Sulejman I. Veličastni (1520–1566) z armado kar 150 000 mož (vojščakov in prateža),³ ki so s seboj vozili nič manj kot 300 topov, krenil proti Ogrski. Pri Osijeku je turška vojska postavila most čez Dravo, po katerem naj bi vsaj šest dni zapored korakale Sulejmanove čete. Nato si je mogočni turški vladar zavaroval hrbet, in sicer tako, da je učinkovito izkoristil prerivanje ogrskega visokega plemstva za krono sv. Štefana. Za ogrskega kralja je namreč (proti Ferdinandu Habsburškemu) priznal Jana Zapoljskega. Sulejman in njegov ogrski vazal sta se srečala blizu Mohača, Zapoljski pa je s poljubom roke prisegel zvestobo turškemu vladarju. Osmanska vojska je nato 3. septembra začela oblegati Budim. Mesto se je po petih dneh bojov vdalo, turški sultan ga je 14. septembra prepustil Zapoljskemu, ki je bil tega dne

2 Primož Trubar, *Ena dolga predgovor k Novemu testamentu* (reprint), Ljubljana 1986.

3 Vasko Simoniti, *Turki so v deželi že. Turški vpadi na slovensko ozemlje v 15. in 16. stoletju*, Celje 1990, 129.

RAZPRAVE, ŠTUDIJE

ob turški pomoči in prisotnosti slavnostno ustoličen, nakar je turški poglavar z vojsko krenil proti Bratislavi in Dunaju.⁴ Osvojitev mesta ob lepi, modri Donavi pa bi bila za turški imperij izjemnega pomena, saj bi mu po bitki pri Mohaču, ki je za turško ekspanzijo odprla Ogrsko, enako kazalo tudi zastran prodora naprej v Srednjo Evropo.

V obrambi Dunaja, ki ji je poveljeval Nikolaj Salm, se je številčno premočnim napadalcem zoperstavljalo le 16 000 branilcev s 70 topovi, med vojščaki pa so bili tudi številni kranjski deželani in plemiči iz družin Gall, Lamberg, Thurn, Auersperg, Gallenberg, Kacijanar ... Glavni turški napad je 14. oktobra 1529 spodletel, obramba je zdržala, in ker se je tudi turška armada začela spoprijemati s sovražnikom, ki je bil precej bolj nevaren od orožja dunajskih branilcev, predvsem pa neviden – z boleznimi –, je Sulejman prekinil obleganje in se z armado v hitrem pohodnem tempu vrnil domov.⁵ Cesarsko stolno mesto je bilo tako do nadaljnjega izven neposredne nevarnosti, so pa veliko škodo utrpeli Zgornja in Spodnja Avstrija, Štajerska in Ogrska. Sulejmanove čete, »*morilski in požigalski Turki*«, namreč že med obleganjem Dunaja svojega bojnega delovanja niso osredotočile samo na stolno mesto Habsburžanov, temveč so ob Donavi prodrle celo do Linza in Regensburga. Pri tem so vojaki plenili in požigali tako posvetno kot cerkveno imetje, odganjali ljudi v suženjstvo, spravili številna dekleta ob dostojanstvo, pa tudi marsikatero otroško trupelce se je znašlo nabodeno na kopjih, glas o tem pa je dosegel celo prestrašene prebivalce sicer močno utrjenega Strašburga.

Strah pred Turki je tako sčasoma kot gosta megla napolnil Evropo. Kajti v 16. stoletju sega Osmansko cesarstvo od Budima do Bagdada in od Nila do Krima, mreže svojega vpliva pa razpne tudi čez pretežni del severne Afrike. Evropa je oblegana sistematično, udarce pa krščanski vladarji ponavadi dobijo na domačih tleh: 1389. bitka na Kosovem polju, nato spoprijem pri Nikopolju (1396), 1453. pade Carigrad,⁶

4 N. d., 118.

5 Josip Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda*, Celovec 1912, 566–568.

6 Padeč Carigrada je izzval na Zahodu pravi šok. Enej Silvij Piccolomini, kasnejši papež Pij II. (1458–1464), je tedaj zapisal: »V preteklosti smo poželi udarce v Aziji in Afriki, to pomeni v tujini. Toda sedaj nas tepejo v Evropi, v naši domovini, doma. Kdo bo morda ugovarjal, da so nekdanj Turki prišli iz Azije v Grčijo, da so

manj ko desetletje kasneje (1461) je konec Trapezunta, leta 1517 Turki zavojujejo Egipt, 1521. zasedejo Beograd, pet let kasneje so ogrski vitezi hudo poraženi pri Mohaču (1526), že čez štiri leta (1529) so Turki pred Dunajem, v drugi in zadnji tretjini stoletja pa turško brodovje in vojska zavojujeta tudi otoke v Egejskem in Sredozemskem morju. V Evropi vlada osmanski sultan Balkanu, pretežnemu delu Ogrske, Sedmograški ter Grčiji, Moldavci in Vlahi mu plačujejo davek, leta 1580 pa se neka turška enota izkrca celo v Otrantu. Po bitki pri Lepantu (1571) turški in berberski gusarji napadajo italijansko kopno, Michel de Montaigne, ki je v letih 1580 in 1581 popotoval po Apeninskem polotoku, pa je v svoj popotni dnevnik zabeležil naslednje opažanje: »Papeži, še zlasti sedanji [Gregor XIII., 1572–1585], so dali na obrežju tukajšnjega morja [Tirensko morje] na vsakih okroglih tisoč metrov postaviti visoke stolpe, da bi se pripravili na vpade Turkov, ki tukaj pogosto pristajajo celo v času trgatve ter odganjajo ljudi in živino. S teh stolpov so lahko s strelom iz topa hitro opozorili tudi ostale, in tako so alarm naglo sporočili tudi v Rim.«⁷

Groza zavoljo turškega kopita je bil vsesplošna: med leti 1480 in 1609 je bilo v francoščini o turškem vprašanju v najširšem izdanih dvakrat več knjig kot o novoodkriti Ameriki in eksotičnih paradižih onstran Atlantika,⁸ trepet pred osmansko vojsko pa se je razširil tudi v Rajhu, tako da so celo na Württembergem še v Trubarjevem času v drugi polovici 16. stoletja zvonili preplah pred fantomskimi konjeniki s polmesecem na praporih.

Nič bolje kot Štajerska je ni odnesla Kranjska, kjer so njeni deželani celo leto 1529 pretrepotali v znamenju turške nevarnosti, zlasti v predelih ob Vojni krajini, kasnejši kranjski deželni glavar Nikolaj Jurišič pa je 27. avgusta 1529 v pismo postavil naslednje besede: »Vsak dan se dogajajo napadi Turkov, ki priderejo v četah po 50 ali 60

se Mongoli naselili v Evropi in da so Arabci zasedli del Španije, po tem, ko so prestopili Gibraltarsko ožino, toda nikoli nismo izgubili mesta ali kraja, ki bi bil vsaj primerljiv s Carigradom.« Jean Delumeau, *La Peur en Occident (XIVe–XVIIIe siècles. Une cité assiégée)* II, Praha 1999, 90.

7 Michel de Montaigne, *Journal de voyage en Italie*, Paris 1946, 228; navedeno po: J. Delumeau, n. d., 89.

8 J. Delumeau, n. d., 89.

RAZPRAVE, ŠTUDIJE

konjenikov. Zlasti pa martolozi^[9] požigajo in ropajo po hrvaškem in kranjskem obmejnem ozemlju. « Na Dolenjskem se je pod naletom znašla tudi cisterca v Stični, ki je nazadnje padla v turške roke.¹⁰

Po prvem turškem obleganju Dunaja 1529. strah pred turško nevarnostjo ni le ostal, temveč se je skozi celo 16. stoletje do bitke pri Sisku (1593) zaradi turških vojnih akcij v Srednji Evropi le še krepil – predvsem pri prebivalcih pod Alpami in tudi pri Trubarju. Tako je turška nevarnost že mladega Trubarja morda navedla, da je po odhodu Sulejmanove vojske izpred Dunaja 1530. tudi sam pobral šila in kopita ter zapustil metropolo ob Donavi. Njegovi spisi so tako pravcati kalejdoskop slovenskih pogledov in odmevov na turško vprašanje, in sicer tako na ravni reformatorjeve osebne življenjske izkušnje kot na nivoju tedanjega srednjeevropskega idearija in imaginarija.¹¹

9 Turško iz novogr. *harmátolos*: pripadniki posebnega rodu turške vojske, ki so služili kot člani trdnjavijskih posadk ali kot obmejna vojska. Turška uprava je v martološko vojsko sprejemala posameznike iz privilegiranih slojev krščanskega prebivalstva (vlahi, vojnuki) in jim je dala določeno stopnjo avtonomije, njihova naloga pa je bila varovanje in obramba meje. Če so bili konjeniki, je njihova plača v 16. stoletju znašala 1600 asperov (1 goldinar) mesečno, nosili pa so orožje, in sicer tako kot prostovoljci v turški vojski. Đorđe Pejanović, *Opomba 78*, v: Benedikt Kuripečič, *Putopis kroz Bosnu, Srbiju, Bugarsku i Rumeliju 1530*, Sarajevo 1950, 21. Ignacij Voje, *Slovenci pod pritiskom turškega nasilja*, Ljubljana 1996, 6.

10 J. Gruden, n. m. Turško obleganje samostana v Stični je postalo v slovenski pripovedni prozi 19. stoletja tudi izrazito fabulativno artikuliran motiv, in sicer v mohorjanski povesti Josipa Jurčiča *Jurij Kozjak*, kjer je pripovednik črpal iz opisa, ki ga je našel v *Slavi Vojvodine Kranjske* Janeza Vajkarda Valvasorja. Mirko Rupel, *Opombe*, v: *Zbrana dela Josipa Jurčiča I*, ur. Mirko Rupel, Ljubljana 1946, 302. O smereh turških vpadov na slovensko ozemlje v 15. in 16. stoletju glej poglavje *Povsod je strah, povsod je smrt*, v: V. Simoniti, n. d., 82–94, kronologijo pa v poglavju *Kronologija turških vpadov na slovensko ozemlje in obramba pred njimi*, v: I. Voje, n. d., 17–54.

11 Kot do vseh drugih vprašanj svojega časa, je bilo splošno evropsko stališče tudi do Turkov, ki so za civilizacijo Okcidenta na ravni idearija predstavljali sovražnike »prave vere« ter tako tudi vsega dobrega in civiliziranega, v 16. stoletju povsem jasno definirano. Vendar tudi decidirano izključujoče. O kakršnem koli tozadavnem zgodovinskem »medkulturnem dialogu« – le-ta je dandanašnji še vedno predvsem (najverjetneje pa tudi samo) brezbarvni politični konstrukt Evropske komisije in njenih patološko servilnih podanikov v znanstvenih vrstah, brez resne generične intelektualne podkletitve, kritičnemu analitičnemu premišljevalcu pa razkrije več miselnih lukenj kot švicarski sir – pa ni bilo ne duha ne sluha, vsaj zgodovinski viri o čem takim molčijo kot zaliti.

II

Turško vprašanje je v Trubarjevem življenju in delih prisotno kot *leitmotiv* v Wagnerjevih operah: z enim uvodnih, vendar za reformatorjevo zavest zelo intenzivnih akordov uvede njegovo življenjsko zgodbo, se nato v Trubarjevi najbolj tvorni dobi vedno znova pojavlja, transponirano zdaj kot (avtobiografska) omemba v katerem od pisem, predgovorov ali katekizemskih besedil in nato kot marginalija, del sholije ali celo glavnega teksta tu in tam v kateri od Trubarjevih simboličnih knjig, svetopisemskih prevodov ali pesmi, ter reformatorja spremlja tudi tedaj, ko torišče njegovega delovanja ne more biti več dežela med Alpami in Jadranom, temveč »*nigdirdom*« na Nemškem, da na koncu kot sklepna koda izzveni, ko učeni tübingenski doktor Jacob Andrež vse skupaj rekapitulira.¹² Najprej v pridigi, ki jo dan po Trubarjevi smrti govori ob njegovem grobu v Derendingenu, in nato v knjigi, ki je v nemškem (1586)¹³ in slednjič 1588. v Matije Trosta prevodu še v slovenskem jeziku prišla med reformatorjeve rojake kot *Ena leipa inu pridna prediga ob grobu tiga visoku vučeniga gospud Primoža Truberia rainciga*.

V spisih našega reformatorja se tako pomensko polje *Turki, turško* pojavlja v obliki Trubarjeve avtobiografske motivike, v formi podob, ki so bile del splošnega (srednje)evropskega imaginarija 16. stoletja in jih je Trubar slovensko le ubesedil, ter nazadnje kot del bolj ali manj izvirnih reformatorjevih teoloških razlagalnih komparacij, in sicer v tistih tekstih, s katerimi je želel Trubar svojim rojakom vtisniti v zavest resnice »*prave, stare vere krščanske*« in slednje delovno prakso. Ta kaj početi in česa ne se je moral kajpak tudi na ravni

12 Turška nevarnost se kot zli duh pojavlja celo v zadnjem ohranjenem pismu Primoža Trubarja, ki ga je le-ta 5. oktobra 1585 pisal vojvodi Ludwigu Württemberskemu. J. Rajhman, *Pisma Primoža Trubarja*, Ljubljana 1986, 292, 293.

13 *Christliche Leichpredig bey der Begräbnus der Ehrwürdigen und Hochgelehrten Herrn Primus Trubern, weilund einer Ersamen Evangelischen Landschafft im Hochlöblichen Hertzogthumb Crain bestellten Predigers, gewessnen Pfarrers zu Derendingen bey Tübingen. Gehalten den 29. Junij im Jar 1586 durch Iacobum Andreē D., probst zu Tübingen. Getruckt zu Tübingen bey Georg Gruppenbach im Jar 1586.* Pri pisanju pričujoče razprave je bil avtorju dostopen izvirnik, ki se pod signaturo R O 7003 nahaja v Rokopisni zbirki Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani.

RAZPRAVE, ŠTUDIJE

besedilnega prikaza razlikovati od popisa bitja in nehanja rimske cerkve – *papežnikov* –, toda z argumentom *per negationem* hkrati tudi od verovanja judov in muslimanov. Turška problematika je tako za teološko in (avto)biografsko ena najpomembnejših tematskih osi v opusu prvega intendenta protestantske cerkve na Kranjskem.

Zastran podob Turkov, ki so bile del splošnega evropskega imaginarija in jih je Trubar ubesedil v svojih delih, med nemškim prostorom in spisi našega reformatorja ni znatnejših razlik. Turki so bili tedaj v pridržni eksegezi ponavadi šteti med šibe Božje – podobno kot kuga, lakota, toča, pozeba, poplave in požari – ter so veljali za enega znakov prihajajočega konca sveta. Popis okrutnosti »nevernikov« je bil običajen del pridig 16. stoletja in obligatni segment maš *contra Turcos*; oboje je bilo hkrati tudi najučinkovitejše propagandno orodje za oblikovanje protiturškega »javnega mnenja«. ¹⁴ Protiturški govori so postali konec 15. in v začetku 16. stoletja posebna vrsta humanističnega novolatinskega in vernakularnega govorništva ter polemičnega spisa, najbolj pomenljiv in pogosto tudi precej individualiziran odziv pa je turško vprašanje našlo zlasti v protestantski cerkveni pesmi, in to tako v nemški kot slovenski. Poleg tega je protestantska Cerkev že s svojim ustanovitvenim očetom Martinom Luthrom Turke ugledovala kot *kazen* za grehe krščanstva, zlasti kot pošteno *odmeno* za »živahno« spolno življenje in frivolnost v socialnem občevarju s strani duhovnov rimske cerkve ter seveda kot *plačilo* nejevoljnega Boga za takšno bogočastje, ki naj bi ga Vsevišnji ne odobral – za »*malikovanje*« rimske cerkve. ¹⁵ Ko Luther razpravlja o Turkih, jih praktično povsod stavi v razmerje do papeža in samega Satana: med rimskim pontifeksom in Turki naj bi po reformatorjevem mišljenju obstajalo zavezništvo, peklenska aliansa, ki je del Hudičevega komplota, s pomočjo katerega grešni in (zato) oslabei krščanski svet napada z osmansko armado, malikovanjem rimske cerkve in z najrazličnejšimi pogubnimi skušnjavami. Za Luthra je bil

¹⁴ Vasko Simoniti, *Vojaška organizacija na Slovenskem v 16. stoletju*, Ljubljana 1991, 246–271.

¹⁵ »Aber weil der Türke gleichwohl Gottes Rute und eine Plage über die Sünde beider ist [poudaril J. V.] ...«, Martin Luther, *Eine Heerpredigt wider den Türken* (1530), ur. Kurt Aland, Berlin 2002, Digitale Bibliothek Band 63, 19.

Turek poleg Juda in papežnika Satanov soldat številka ena: »Denn der Türke ist (wie gesagt) ein Diener des Teufels, der nicht allein Land und Leute mit dem Schwert verderbt (welches wir hernach hören werden), sondern auch den christlichen Glauben und unsern lieben Herrn Jesus Christus verwüstet.«¹⁶

Tako se tudi krščanski vojščaki pri boju s Turki sploh naj ne bi lasali s fizičnimi nasprotniki, temveč z demoni: »In če boste odjezdili v boj proti Turkom, bodite prepričani, da se ne bojujete proti bitjem iz mesa in krvi, proti ljudem. [...] Nasprotno, bodite gotovi, da se vojskujete proti hudičevim vojskam. [...] Zato ne zaupajte v kopje, meč, arkebuzo niti v svojo moč ali številčnost, kajti to demonov prav nič ne straši. [...] Kajti ko se bojujemo proti zlim duhovom, je treba, da so ob nas angeli, to pa se zgodi, če se ponižamo, molimo k Bogu in če verjamemo njegovi besedi.«¹⁷ Za gotovo zmago nad nevernikom seveda pomaga tudi naslednji recept: »Laß Türken und alle Gottlosen, wenn sie nicht anders wollen, zum Teufel fahren,«¹⁸ zagotovo pa ni nič bolj zdravnega v Božjih očeh kot sta defetistična pokora in krotko, neopazno eksistiranje. In tako so se mestni gospodje v Bernu leta 1543 spričo nedavnih turških zmag, »zelo nevarnih dogodb, ki jih Gospod pošilja nad nas zavoljo naših grehov,« odločili, da prepovedo »vse plese, tako poročne kot vse ostale, popolnoma vse frivolne pesmi in ves neprimeren hrup, vik in krik.«¹⁹ Pri Luthru je torej strah prerasel v paniko: če na krščansko Cerkev navali Satan s svojimi pomagači papežniki in Turki, tedaj nas (lahko le) Bog obvaruj(e). In če bi že prišlo do spoprijema s Turki, duhovniki ne smejo sodelovati.

Nekoliko drugačno stališče do turškega vprašanja je zavzel Erazem Rotterdamski. Dojemljivi učenjak, *lux mundi* tedanje dobe, se je kljub svoji dosledni posredujoči in spravljeni drži do vseh ter (skoraj) vsega od svojega izhodiščnega pacifizma miselno vendarle prikopal do

16 M. Luther, *Vom Kriege wider die Türken* (1529), Digitale Bibliothek Band 63, 10. In tudi: »So ist auch das sicher, daß unter den Türken, als des Teufels Heer, keiner ist, der (ein) Christ sei oder ein demütiges und richtiges Herz habe.« M. Luther, n. d., 22.

17 J. Delumeau, n. d., 100, 101.

18 M. Luther, *Eine Heerpredigt wider den Türken*, 40.

19 J. Delumeau, n. d., 99, 100.

RAZPRAVE, ŠTUDIJE

potrebnosti obrambne vojne proti Turkom, ki pa naj sledi šele tedaj, ko so izčrpane vse nevojaške možnosti. V svojem spisu *De Bello Turcis inferendo* (1530), ki je nastal kot odgovor na Luthrovo delo *Von Kriege wieder die Türken* (1529), je zavzel precej bolj realistično stališče kot Luther, kajti Erazmova misel je zastran obrambe pred turško vojsko prosta vsega Luthrovega eshatološkega razumevanja vojne proti »dednemu sovražniku krščanske vere«:

»Koliko je bilo hudega morjenja, s katerim so [Turki], barbarsko pleme neznanega izvora, stiskali kristjane? Koliko zaselkov, otokov in pokrajin so že izpulili izpod krščanske oblasti? Situacija se je zasukala tako, da se zdi, da bo, če nas ne obrani Božja desnica, kmalu zaseden še preostanek krščanskega sveta, kajti poleg tega, da moramo zaradi našega krščanskega občestva to nesrečo šteti za skupno zlo, se nam more pripetiti, da bomo na koncu vsi potegnili isti konec. Če gori pri sosedu, je ogrožena tudi vaša imovina, predvsem pa je v nevarnosti cela vas, če požar zajame katero od bivališč. Zato je treba poslati pomoč.«²⁰

Erazmova beseda je imela takrat precejšnjo težo, humanist pa je navedene vrstice napisal najbrž tudi zato, ker je bil v pisemskem stiku z avstrijskimi, ogrskimi in poljskimi učenjaki, pa morebiti tudi zato, ker ga je krog okoli cesarja Karla V. nagovoril, naj se javno odzove na Luthrov defetizem. Sta pa oba – tako Luther kot Erazem – soglašala, da ga ni boljšega recepta za odvrnitev turške sile, kot je s ponižnim kesanjem utolažiti Božjo jezo. Kolesa zgodovine v 16. stoletju namreč še niso povsem usmerjale in obračale odločitve na bojnem polju ter vojna sreča in spretnost vojakov, temveč po malem (toda odločilno) še vedno Vsevišnji. Erazem je tako zapisal: »Če želimo uspešno dovršiti naše delo in imeti vrat prost turškega jarma, bomo morali, preden izženemo gnusno turško pleme, iz naših src prepoditi pohlep, častihlepje, željo po moči, brezbriznost, razpašnost, veselje do užitkov, prevaro, jezo, sovraštvo in zavist,« Luther pa je dušne pastirje pozval: »Pridigarji, spodbujajmo ljudi predvsem h kesanju ...«²¹

20 N. d., 99.

21 Oba navedka v J. Delumeau, n. d., 100.

Trubar je bil zagotovo mnogo bližji Luthrovemu pogledu na turško vprašanje kot Erazmovi misli, v delu, ki je za raziskovalca reformatorjevega življenja prava Noetova barka drobnih, vendar pomenljivih informacij o življenju Primoža Trubarja, v *Catechizmu z dveima izlagama* (1575), pa je moč prebrati reminiscenco na Trubarjevo zgodnjo izkušnjo s turško nevarnostjo: »Mui oča, kadar ie na Rašici sv. Ierneia cehmošter bil, ie bil pustil to cerkou vso enimu krovaškemu malariu malati. Ta ie tim svetnikom, suseb tim jogrom, velike brade inu mostače po tursku inu krovašku namalal. Natu so v tim 1528. leitu ty Turki prišli, to cerkou sežgali inu sv. Ierneia pilda v kori, kir nei mogel zgoreti, roke odbili,^[22] oči izteknili inu tu malane ie vse proč palu. Timu malariu ie bil mui oča dal dvaiseti vogerskih zlatih. Te iste bi bil bule naluzil, de bi bil ene štiri voli kupel inu tim bozim sosedom dal, de bi ž nimi bili orali, suie otroke živili.«²³ Argumentacijska struktura meri kajpak na protestantsko odvrnitev vernika od reprezentacije božjega v obliki kipov in podob – zgornja pripoved je umeščena v poglavje *Od pildov, malane* –, turška nevarnost pa igra v katekizemskem besedilu pomembno katehetično/vzgojno vlogo, kajti Trubarjev ne posebej skrbno prikriti argument je, da Vsevišnji podob zglednih izpovedovalcev krščanske vere, svetnikov, že ne bi pustil pod turške sablje, če bi seveda s takšnim upodabljanjem soglašal, vendar daje biografski element jasno vedeti, da se je Trubar s turško nevarnostjo srečeval od mladosti, in sicer ali neposredno (ob obleganju Dunaja) ali pa je o njej poizvedel.

Slednje ni bilo nič nenavadnega, kajti v 15. in 16. stoletju so bile slovenske dežele za osmanske vojake »*prebivališče vojne*«, antroponim Turki pa so v imaginariju Srednje Evrope že v 15. stoletju začeli nadomeščati apelativi oz. občne sintagme *dedni sovražniki (krščanske vere)*, *grozoviti tirani*, *krvoločni psi*, *stekli psi*, *ptiči smrti*, *malharji*, *požigalci* itd.²⁴

22 Taki prizori na Kranjskem in Štajerskem v 16. stoletju niso bili redki. Turška vojska je npr. leta 1530 udelavala v okolici kartuzije Žiče, kjer je tamkajšnjega priorja Andreja doletela skrajno neblaga usoda – Turki so ga razsekali na kose. J. Gruden, n. d., 570.

23 *Zbrana dela Primoža Trubarja* II, ur. Franika Krajnc - Vrečko, Ljubljana 2003, 226.

24 *Renner und Brenner, Sackman, Sachleute*; I. Voje, n. d., 20; V. Simoniti, n. d., 40, 94.

RAZPRAVE, ŠTUDIJE

Udomačila se je namreč predstava, da Turki niso nič drugega kot krut narod, izraz turško pa sopomenka za sovražno, napadalno, okrutno, skratka zlo. Islamski Turek – nevernik – ni bil za katoličana v deželah med Adriatikom in Alpami vse 16. stoletje, pa naj je šlo za izobraženega ali preprostega posamičnika, nič drugega kot *brezvestni morilec, okrutni oskrunjevalec in uničevalec* vsega krščanskega od imovine do ljudi, od dečka do starčka: »Vidim, kako v turških rokah trpijo gnusne zločine nedolžni dečki in na tisoče ujetih devic. Otroke trgajo iz naročij in od prsi mater ter z njihovimi nežnimi telesi tolčejo po trdi zemlji. Sekajo jih na kose in še drhteče mečejo psom. O, uboge matere, ki so rodile otroke za zveri ... Rušijo svete hrame Neomadeževane Device in kjer koli je Kristusova podoba, tam je prostor za pse, tam je hlev za konje.«²⁵

Ta imagološki popis razkriva percepcijo in podobo Osmanov v Srednji Evropi, oboje pa je (bil) predmet zgodovinskega spomina »dolgega trajanja«. In tako se je negativna podoba Turkov – muslimanov na podlagi povsem konkretne, toda tudi izredno krute izkušnje ljudi pod Alpami s turškimi vpadi 15. in 16. stoletja v slovenski kulturi prenašala iz roda v rod. Kar je zaznamovalo eno generacijo, je preko kolektivnega spomina v obliki ustnega izročila trajno definiralo tudi prihodnje;²⁶ v slovenskem slovstvu se negativitetne mentalne slike Turkov, turškega obdržijo žive krepko v drugo polovico 19. stoletja, kajti v obliki (z negativnim sinonimnega) poimenovanja psoglavci in karakterizacije jih je najti v eni najbolj spretno sfabuliranih mohorjanskih povesti iz »časa meščanov in revolucij« – v *Miklovi Zali*²⁷ Jakoba

25 V. Simoniti, n. d., 94.

26 Najbrž kaže potlačenemu nezavednemu (in zato nereflektiranemu) kolektivnemu spominu na brutalna doživetja za časa turških vpadov, ki so se vgradila v posamezne konstitutive entitete slovenske kulture (npr. književnost) in se tako prenesla skozi stoletja, pripisati tudi vsaj del aktualnih zapletov v zvezi s postavitvijo islamskega božjega hrama v Ljubljani. Pri tem poteze posameznikov tako na eni kot na drugi strani v disputu priklicujejo iz nezavednega travmatične vsebine, ki dobivajo nato v diskurzu običajno elemente ali sovražnega ali militantnega govora.

27 *Miklovo Zalo* je izdala Družba sv. Mohorja, in sicer leta 1884 kot 38. zvezek zbirke *Slovenske večernice*. Glej tudi poglavje *Ustno izročilo o Turkih*, v: I. Voje, n. d., 165–189.

Sketa, v epskem pesništvu slovenskega realizma pa celo v baladah miselno sicer izrazito nekonvencionalnega Antona Aškercar.²⁸

Trubarjevo trajno izkustveno in miselno soočanje s turško nevarnostjo razkriva tudi posvetilo k *Temu prvemu delu Novega testamenta* (1557), kjer je reformator zapisal: »Oba naroda slovenskih in hrvatskih dežel se mi namreč srčno smilita in bi se po pravici zares morala smiliti vsakomur ne samo zaradi tega, ker morata prebivati in stanovati na turški meji in se nimata nikamor drugam dejati niti kam bežati, ker je Turek zavzel in venomer čedalje bolj zavzema najboljši in največji del njihovih dežel in trgov, ker Turki in martolozi skoraj vsak dan mnogo ljudi pobijejo, podavijo, polové, z ženo in otroki odvedejo, ločene prodajo v večno, bolj ko živinsko sužnost za sramotno in nenaravno uporabo ...«²⁹ Nekaj podobnega je omenil tudi ob koncu pisma Ivanu Ungnadu baronu Žovneškemu, ki ga je 19. julija 1562 poslal iz Ljubljane: »Včasih divjajo le trije ali štirje Turki po naših vaseh, pobero ženam otroke iz rok in zbeže z njimi. Hudo je v teh krajih.«³⁰

Trubarja je turška problematika zaposlovala tudi po izgonu iz notranjeavstrijskih dežel 1565., ki mu ga je zaradi poseganja v lastne pravice naprtil deželni knez Karel.³¹ Kajti naš reformator se je kljub deželnoknežji prepovedi leta 1567 vrnil na Kranjsko, o njegovi misiji pa Trubarjev prvi življenjepisec Jacob Andreae poroča takole: »V tem 1567. leti so krajnski deželani per firštovi svitlosti močnu za njega

28 Motivika turške vohunske službe v baladi *Brodnik*, ki jo je Aškerc pod psevdonimom Gorázd objavil naprej v *Ljubljanskem zvonu* (1883) ter nato še v prvi (1890) in drugi (1903) izdaji *Balad in romanc*. Gl. *Zbrana dela Antona Aškercar* I, ur. Marja Boršnik, Ljubljana 1946, 341.

29 Mirko Rupel, *Slovenski protestantski pisci*, Ljubljana 1966, 72.

30 Primož Trubar Ivanu Ungnadu (Ljubljana, 19. julij 1562); J. Rajhman, n. d., 121, 123.

31 Trubar je z izdajo *Cerkovne ordninge* (1564) neposredno kršil pravice deželnega kneza, in sicer prav v segmentu, ki je predstavljal ključno določilo augsburške verske pomiritve (1555): da deželni knez odreja vero svojih deželanov in ima tako tudi (iz)ključne pristojnosti na področju organiziranja deželne cerkve ter njene zakonodaje. Glej Jonatan Vinkler, *Slovenska protestantska veroizpoved in cerkveni red za vse dni v letu*, v: *Zbrana dela Primoža Trubarja* III, ur. Jonatan Vinkler, Ljubljana 2005, 608.

RAZPRAVE, ŠTUDIJE

rovnali, de bi mu perpuščenu bilu spet v Lublani predigovati. Mej tem je gospud Primož od dobrih prijatelov mnogoterikrat proš en bil, aku bi mu le bilu mogoče, de bi per teh turških sužnih izuprašal, aku bi se ta pravi turski Alkoran mogel dobiti inu de bi se iz tga istiga moglu per teh sužnih prov zvediti, kaj je nih vera inu kateru je tu pravu tolmačovanje tga Alkorana; na tu je gospud Primož sam spet v Krajnsko deželo jezdil, de bi ene turske sužne v Lublani, ker je bil en turski baša, inu eniga turskiga farja v Črnemli inu drugih turskih sužnov več na pokrajini za vere inu Alkorana volo s flisom izuprašoval.

Nad njega prihodom so se krajnski deželani silnu prestrašili, zatu, ker so vedili, de bodo nih zuprniki le-ta gospud Primožov prihod pred firštovo svitlostjo hudu izlagali, kakor de bo on firštovi svitlosti v truc bil v deželo poklican, ker vsaj deželani od njegoviga prihoda neso cilu ništer vedili. Natu, kadar je on v Lublani kokor tudi v Ribnici sam, v Črnembli pak skuzi eniga družiga predigarja te turske sužne na nih vero inu Alkoran s flisom bil izuprašal, je on zdajci potle spet proč jezdil, de bi kej gdu ne menil, da bi ga deželani firštovi svitlosti zupar hoteli gori držati.«³²

Besedna zveza »dobri prijatelji«, ki naj bi pri Trubarju iskali informacij o islamu in *Koranu*, je dobrodušna avtostilizacija za samega Andreaja, ki se je tedaj spravljal k pisanju zbirke protiturških pridržnih filipik. Te so v Tübingenu že naslednjega leta (1568) prišle med bralce, in sicer pod naslovom *Dreyzehen Predigen vom Türcken: in wölchen gehandelt würdt von seines Regiments Ursprung, Glauben und Religion, vom Türckischen Alcoran, und desselben grundtlicher Widerlegung*.³³ Da je domneva o neposredni pomoči Primoža Trubarja kot informatorja zastran *Korana* pri Andreajevih protiturških pridržah še kako utemeljena, razkriva Andreajev predgovor k omenjeni pridržni zbirki (*Den Wolgebornen, Edlen ...*), kjer avtor popisuje vzroke za nastanek svojega dela in v zvezi s homatijami ljudi, ki jim želi s svojimi

32 Matija Trost, *Ena leipa inu pridna prediga per pogrebi tga vredniga inu visoku vučeniga gospud Primoža Truberja*, 127–129.

33 Pri pisanju zgornjih vrstic je imel avtor pred seboj kopijo izvirnika, ki jo pod signaturo RR III 118647 hrani Rokopisna zbirka Narodne in univerzitetne knjižnice. Vsi navedki prihajajo iz omenjenega izvoda, ki je brez paginacije.

teksti pomagati, zapiše: »Te pritožbe so nekatere dobrosrčne posameznike pripravile do tega, da so mi takrat, ko sem se trudil s tem podjetjem, ustno in pisno pomagali, in sem tako mogel dokončati utrudljivo delo ter tako temeljito razložiti Koran, kar bo uporabno za vse kristjane nasploh, še zlasti pa za one, ki vsak dan prebivajo ob turški meji in se nahajajo pod Turki ...« Andreæ še doda: »Da ne bi nihče dvomil v pristnost turškega Korana in da bi bili tudi mi prepričani, da imamo pred seboj pravi turški Koran, in bi tako lahko napravili res temeljito razlago, zastran katere tudi Turki ne bi mogli zatrjevati, da imajo drugačen Koran, sem dal po posredniku pri ujetih Turkih natančno in temeljito preveriti in poizvedeti, kakšna sta dandanašnji Turkov vera in prepričanje ...«

Skrbni tübingenski teolog je zato v zvezi s temeljnimi nauki islama izdelal kar vprašalnik v obliki artiklov. Nanj so morali »respondenti« – islamski ujetniki, s katerimi se je pogovarjal ali Trubar ali od njega angažirani izpraševalci – odreagirati, njihove odgovore pa so iz arabskega jezika prevedli v nemščino in zapisali. Ko je Andreæ te zapiske primerjal z besedilom v *Koranu*, je ugotovil, da se obe formulaciji vere ujemata (»*uberein stimmet*«), in se kar ni »mogel dovolj načuditi, da morejo Turki in povrh vsega še vojaki dati tako izpoved njihove vere, kakršne kristjani, zlasti soldati, še dolgo ne bodo zmožni položiti«.

Nato v predgovoru sledi pomenljiva robna opomba, ki onstran razumnega dvoma pojasnjuje Trubarjevo informatorsko prizadevanje pri turških muslimanih, ki so se nahajali v ujetništvu na Kranjskem: »Herr Primus Truber mit den gefangnen Türcken Sprach gehalten.« Andreæ doda za tem še cel odstavek, v katerem temeljito pojasni Trubarjevo vlogo pri nastanku njegovih pridig: »Zu disen Christlichen und hochnotwendigen Werck hat sich der Ehrwürdig Herr Primus Trubern verschinen Jars nicht ohne gfahr seines Leibs und Lebens gebrauchen lassen, desshalben und sonst keiner andern ursach haben, sich an die ende unnd ort verfügt, da die gefangnen Türcken anzutreffen, mit denselben Sprach gehalten und durch andere mehr dises Handels verstendige halten lassen, darinn er dann dem Almächtigen ein löblich unnd der armen Christenheit ein gut nutzlich werck gethon, und durch Gottes gnad sovil verrichtet hat,

RAZPRAVE, ŠTUDIJE

dass wir nun auss das aller gewissest und eigentlich wissen, was des Türcken Glaub unnd Religion seie ...»³⁴

Andreæjeva pridižna zbirka obsega trinajst besedil, med njimi pa je najti tudi pomenljive naslove, kot so npr. *Warumb Gott dem Türcken so ein langwirigen beständigen Sige wider die Christen verlihen habe* (7. pridiga), *Ob die Christenheit under der Abgötterey heilig gebliben seie und ob der Türck wieder die Heiligen Gottes kriege, wann er die Bäpstischen angreiffe* (10. pridiga), *Wölcher gestalt wider den Türcken zukriegen und demselben ein abbruch zuthun seie* (11. pridiga) in *Vom undergang und urtheil Gottes über den Türcken unnd sein Regiment* (12. pridiga), vendar velja opozoriti, da Andreæ nikakor ni bil kakšen poseben versko-gorečniški vojni podpihovelec in je znal o muslimanskih verskih učiteljih zapisati tudi naslednje: »Turki tudi imajo svoje predigarje, kateri tudi svoj folk iz svojga Alkorana k enimu poštenimu lebnu opominajo ...»³⁵

Turški »paša«, ki ga je imel v *Eni leipi inu pridni predigi* v mislih Andreæ, je bil Usraim beg; tega je leta 1566 ujel in dal na ljubljanskem gradu zapreti generalni kapitan Vojne krajine Herbart Turjaški. Identiteta pridigarja, ki je za Trubarja v Črnomlju poizvedoval o sveti knjigi islama, zaradi pomanjkanja neposrednih virov ni določljiva z verjetnostjo onstran razumnega dvoma, je pa moč misliti na Janža Schweigerja. Slednji je svojo kariero začel kot katoliški duhovnik v Kočevju, vendar je po prestopu v protestantizem do leta 1569 pridigal v Metiliki, od tedaj do smrti 1585. pa v Ljubljani. V slovensko slovstvo se je vpisal z verzifikacijo *Božyčna peissen iz evangeliu s. Lukeža na 2. cap. Ioannes Šweigerus (Ta rimski caesar Augustus ...)*, ki je najprej izšla v Trubarjevem kancionalu *Try duhovske peissni* (1575),³⁶ nato pod naslovom *Božična peisen iz Evangelia s. Lukeža na 2. cap. Iohannes Schwejgerus* tudi v Dalmatinovem *Tem celem catehizmu, enih psalmih* iz

34 Navedka sta namenoma puščena v izvirnem idiomu, in sicer zato, ker izhajata kot del izvirnega znanstvenega članka. S takimi besedili se zaradi specifičnega slovenskega knjižnega obrata, ko se zlasti znanstveno spisje povečini izdaja enkrat za vselej, ponavadi dogaja, da jih povzema tudi najrazličnejše kompilacijsko besedilje. V izogib povzemanju/prevzemanju morebitne (neustrezne) avtorske interpretacije ostajajo zato izvirniki nespremenjeni in morejo brez zadrege služiti za nadaljnjo rabo.

35 M. Trost, n. d., 39.

36 *Zbrana dela Primoža Trubarja IV*, ur. Jonatan Vinkler, Ljubljana 2006, 480–484.

1584. in nazadnje še dobro desetletje kasneje (1595), v Felicijana Trubarja pesmarici z enakim naslovom.³⁷

Podobno kot pri Martinu Luthru je moči tudi pri Trubarju kot eno osnovnih črt idearija in imaginarija zastran Turkov najti misel, da so Osmani Božja kazen za neredno življenje krščanske cerkve. Med katekizemskimi besedili je dal naš reformator artikulaciji te misli največ prostora v *Catechizmu z dveima izlagama* (1575), kjer je zapisal: »Inu naš Gospud Bug tudi od tiga čassa, kar so te izpačene maše od papežov gori prišle inu take nepotrebne cerqve se začele zydati, k nim rumati, per nih odpustkov, sreče na blagi, na životu inu na živini, dobro leitino inu dobru vreme iskati. Od tiga istiga čassa so začeli ty Turki nas premagati inu ta gosposčina gledat gori.«³⁸ In tudi: »Ta trety uržah te hude gosposčine, vsaki vei, de Bug tiga Turka inu vsu šlaht gosposčino, duhovsko inu deželsko, zavolo tih grehou tih ludi inu nerveč zavolo malikovane, za tih falš božyh službi, izpačenih maš, velike pregrehe, čez nas pusti taku dosti leit gospodovati, koker od tiga sam Sveti Duh v tim Svetim pismu čestu govori. Te cele buqve v ti Bibly Jozua inu od Rihtarieu skuzi povsod pravio, de koker čestu so ty Iudi, Izraelitary začelli od sami sebe Mozesovi postavi zuper božye službe vsak v suim kotu nareiaty, altarie, kapele zidaty inu offrovaty, natu ie zdaicy Bug dopustil tim sosednim nevernim aidom, de so čez nee gospodovali. Kadar so se pag h Bugi spet obernili, pokuro diali, za milost prossili, taku ie nim spet dobro gosposčino dal. Inu kar so te malikovske papežove maše se začele, od tiga čassa ty Turki tu kersčanstvu premagaio inu doli tareio.«³⁹

Pomemben podton Trubarjevega mišljenja o turškem vprašanju je reminiscenca na miselno podobo, da so bili udje »*stare, prave vere krščanske*« zaradi svoje veroizpovedi v očeh katoliških verskih konkurentov ugledovani kot poglobitni grešni kozel za turško silo: »Inu kar so ty luterski ž nih novo krivo vero gori vstali, nei dobriga na sveitu, so veliki kreigi, voiske, poboy. Turki nas preganaio, povsod so velike lakote, pomori, tressuvi, dragota inu pomankane na vsih ričeh, kar

37 Jonatan Vinkler, *Opombe*, v: *Zbrana dela Primoža* IV, 480.

38 *Zbrana dela Primoža Trubarja* II, 184.

39 N. d., 275, 276; prim. tudi n. d., 251, 252, 377, 378.

RAZPRAVE, ŠTUDIJE

človik potrubuie. Na le-teim vsem, pravio ty naši inu te božye bessede sovražniki, so ty luterski dolžni inu krivi.«⁴⁰

Razbrati pa je tudi nekoliko (avto)mazohističen odnos do lastnih rojakov, saj Trubar le-te šteje za posebej grešne Adamove in Evine otroke, ki da so si s svojimi izrazito velikimi grehi turško kopito kot Božjo kazen celo – zaslužili. Da bi bili te nadloge odrešeni, jim ostajajo na voljo kesanje, pokora, življenje v »*pravi, stari veri krščanski*«, zlasti pa ponižna prošnja k Vsevišnjemu: »Smili se, smili se tudi čez nas, boge Slovence, my smo ia več koker drugi ludy zubper te grešili. Zatu my tudi pravičnu več terpimo od Goga inu Magoga, od Turkou ...«⁴¹ Tak Trubarjev pogled, ki ni scela neobičajen niti za češko in ne za nemško slovstvo med 15. in 17. stoletjem,⁴² je vsaj deloma pripisati splošnim evropskim mentalnim podobam srednjega veka, ki so temeljile na predstavi o nemočnem človeku napram vseмогоčnemu bogu – maščevalcu in so kot miselne formacije »dolgega trajanja« zlasti v Srednji in Severni Evropi svojo moč ohranile še dolgo v 16. stoletje. Po drugi strani pa ga morda kaže razumeti tudi kot odsev individualne, toda transferirane psihološke izkušnje pripadnika majhnega občestva: tako drobni in zato nemočni, povrh pa še grešni entiteti, kot s(m)o Slovenci, more proti turški (pre-/nad)moči pomoči le Pantokrator.

V katekizmih očeta slovenske tiskane besede je podoba Turkov

40 N. d., 75, 76.

41 N. d., 231.

42 Znameniti češki pedagog, didaktik, filozof, pesnik, pisatelj in izdajatelj, poslednji škof čeških bratov Jan Amos Komenský (1592–1670) je podobno kot Trubar živel v za svoj narod zgodovinsko prelomnih časih. Z bitko pri Beli gori pri Pragi (8. november 1620) in z zmago vojščakov katoliške lige nad upornimi češkimi plemiči se je namreč začel sesuvati svet gotovosti, ki so ga bili češki deželani vajeni od konca husitskih vojn v drugi tretjini 15. stoletja, zato se je Komenskemu svet pobelogorske negotovosti prikazal kot neizmeren človeški blodnjak, v svoje najpomembnejše prozno delo v češkem jeziku, ki ga je pomenljivo naslovil *Labyrint světa a ráj srdce* (zasnovano 1623, izdano 1631), pa je kot sklep zapisal analogno misel kot zgoraj Trubar – le pri Bogu je najti milost in zato gotovost ter uteho: »Le duh tvoj dobri naj me vodi med pastmi sveta kot po ravni poti in tvoja milost naj me spremlja na mojih poteh in me pripelje skozi te, ah kako strašne temine sveta k večni svetlobi. Amen in amen.« Jan Amos Komenský, *Labyrint světa a ráj srdce*, ur. Antonín Škarka, Praha 1970, 198. Glej Jonatan Vinkler, *Posnemovalci, zavezniki in tekmeči, Češko-slovenski in slovensko-češki kulturni stiki v 19. stoletju*, Koper 2006, 28–58.

kot zavojevalcev in zato objektivnega zla, nesreče za Kranjce, polagoma prerasla v *imago*, v katerem Turki figurirajo kot hlapci peklen-skega gospodarja, vendar ne tudi kot zanikovalci čisto vsega dobrega ali celo brezverci. Trubar namreč povsem jasno artikulira, da islam⁴³ pač ni prava vera, ker ni krščanska. Tako pridejo Turki po smrti menda v »tople kraje« podzemlja,⁴⁴ vendar Mohamedov nauk zato zagotovo ni ne-vera, kajti dejstvo, da Turki, muslimani so verniki in imajo tako nekaj vendarle opraviti z božjim, izpričujejo čudeži, ki da se godijo med ljudstvom pod zastavo s polmesecem. Slehernik 16. stoletja je bil kajpak natanko poučen, da sta nevernost/brezvernost in božanska intervencija v obliki mirakla združljiva kot olje in voda, Trubar pa zapiše: »Glih taku še zdai, per sadašnih čassih inu poprei per aydih, iudih, Turkih inu kersčenikih, [je] le-ta Zludi mnogotera čudessa inu caihne delal inu izkazal. Ty Turki, kadar kei eniga voli oli kako drugo dobro živino zgube, taku no oblubio k ani nih cerqvi pelati inu offrovati. Taku no zdaici naido.«⁴⁵

Turški bog je torej sam Satan, toda Trubar je menil, da določene stične točke med temeljnima svetima knjigama kristjanov in muslimanov – med *Biblijo*, ki jo za svoj temelj vsaj deklarativno šteje krščanstvo, in *Kuranom* – vendarle obstajajo, in tako tudi »[o]ben [...], Jud, Turk Divice Marie, prerokou, jogrou, svetnikou ne zašpotuie«.⁴⁶

Podobno kot v katekizemskih besedilih razmišlja Trubar tudi v simboličnih knjigah – Turki so Zlodejevi pomagači in zaslužena Božja kazen za kristjane –, le da je tod zaradi narave pisanja, ki je zahtevala kar moči veliko teološko določ(e)nost in dokončnost, jasnejši tudi pri definiranju podobe Turkov z ozirom na stanje v krščanstvu.

Tako je v *Articuli*h (1562) mogoče prebrati, da se osmanske vojske s krščanskimi vojščaki trajno uspešno ne lasajo zaradi nekega splošnega, nedoločnega stanja grešnosti v krščanskem svetu, temveč zaradi

43 Trubar se je s posameznimi elementi doktrine in verske prakse islama ob primerjalno-kontrastivnem prikazu judovske vere in posameznih »nepravovernih« protestantskih smeri (npr. schwenckfeldijanci) polemичno spoprijemal v *Articuli*h (1562) in v prvem delu (*credenda*) *Cerkovne ordninge* (1564).

44 N. d., 67.

45 N. d., 207.

46 N. d., 173.

RAZPRAVE, ŠTUDIJE

čisto jasnega in dobro (raz)poznanega vzroka: Boga da so ujezile predvsem maše rimske Cerkve, zaradi katerih je dopustil, da turško kopito tepta krščanske dežele: »Zakai naš Gospud Bug se ne more gurie inu visše zašpotovati, zasromovati inu reserčiti inu ty ludi gurie inu huše biti zepelani inu obnorieni na nih dušah inu nih izvelyčanu koker skuzi take babske, norske, malykovske, od ludi gori postavlene Božye službe. Inu Bug nei obeniga greha na tih ludeh taku gostu inu grozzovitu štraifal koker taku malykovane. Inu kar so te izpačene maše gori prišle, od tiga časa okuli ossem oli devet stu leit, so ty Turki začeli čez tu kersčanstvu premagati inu doli tretí. Tu vse ie Bug dopustil za volo naših grehov inu kir ne služimo, ne mašuiemo prov, po nega bessedi, postavi inu zapuvidi.«⁴⁷

In tudi: »Inu risnica ie, od tiga časa, kar se ie ta maša izpačila inu taku krivu, nevrednu se obhaie, so ty Turki začeli tu kersčanstvu doli tretí inu vse žlaht štraifinge, huda gosposčina, čudne bolezni, dragine, kregi premagati. Obtú inu na tu so ty naši pridigarii začeli zubper taku izpačenu, krivu inu pregrešnu mašovane govoriti, pridigati inu pyssati, te ludi vižati inu opominati, de se pred takim krivim, grešnim, izpačenim mašovanem imao verovati koker pred teim malykovanem, s katerim se Bug grozzovitu serdi.«⁴⁸

Zato se je treba pokesati, odločno popraviti način božje službe in se poslej trdno držati »*stare, prave vere krščanske*«, toda proti Turkom da je na voljo še eno sredstvo, v katerega moč je Trubar nepokvarljivo verjel. V tem se je pomembno razlikoval tako od Luthrovega eshatološkega dojemanja turške nevarnosti in paničnega defetizma kakor tudi od Erazmove misli, da bi bilo proti silam islamskega polmeseca najbolje udariti z obrambno vojno. Trubar je bil namreč trdno prepričan, da je najbolj učinkovit bojni oven za rušenje turške moči kar (v vernakularni jezik prevedena ter na daleč in široko distribuirana) beseda Vsemogočnega sama, pa je tako najprej že o jeziku, torej o uporabnosti bibličnih prevodov v posvetilu avstrijskemu nadvojvodi Maksimilijanu⁴⁹ v *Ta drugi deil tiga Noviga testamenta* (1560)

47 Zbrana dela Primoža Trubarja III, 33.

48 N. d., 132, 287.

49 Habsburški princ je postal leta 1562 češki, 1563. ogrski kralj in leto zatem (1564) cesar.

zapisal, da hrvaški jezik, v katerega je začel pod Trubarjevo ingerenco prevajati Štefan Konzul, »uporabljajo vsi Hrvati, Dalmatinci, Bosanci, Srbi in Turki tja do Carigrada«. ⁵⁰

Nato pa je dodal ključni argument, ki je moral tudi posamezne dvomljivce med krščanskimi vladarji Srednje Evrope, ki drugače morda ne bi bili prav radodarni podporniki Trubarjeve književne akcije ne samo v slovenskem, temveč tudi v hrvaškem jeziku (v cirilici in glagolici), prepričati, da prispevajo za tisk knjig v južnoslovanskih jezikih. Zapisal je: »Prav nič ne dvomim, da bo Kristus, naš Gospod, s svojim duhom in besedo spet razširil in utrdil s tem našim delom svoje kraljestvo proti Orientu ter oslabil in zmanjšal Mahometovo in Antikristovo carstvo [...] Saj vidimo in spoznamo v teh naših časih, kakšno moč in učinek imata pisana in govorjena božja beseda, ki po vsej Evropi čedalje bolj razkrivata prikritega Antikrista in uničujeta njegovo kraljestvo. In sam sem slišal od nekaterih Turkov, da imajo prerokbo (brez dvoma od kristjanov), da bosta njih vera in država kmalu propadli in izginili, krščanska pa bo ostala.« ⁵¹

Enako misel je najti tudi v pismu, ki ga je Trubar nadvojvodi Maksimiljanu 15. julija 1560 odposlal iz Stuttgarta: »Zato vaše kraljevo veličanstvo spet v imenu in zaradi slovenske in hrvaške cerkve najponižneje silno prosim, da bi se zavoljo Kristusa in njegove časti hotelo pogajati z gospodi in deželani na Avstrijskem, Štajerskem in Koroškem (doslej sem samo pri Kranjcih nabral, s čimer sem plačal slovenski tisk) in z ogrskimi in hrvaškimi grofi in gospodi ter jih pripraviti, da bi nam pomagali zalagati slovenski in hrvaški tisk ... In to so dolžni toliko bolj kot drugi narodi, ker uporabljajo ta dva jezika njih podložniki in tudi Turki, njihovi sosedje, ter bodo s tem več miru od Turka dosegli ko s svojimi sulicami in puškami [...]« ⁵²

Trubar svojemu visokorodnemu naslovniku seveda ni napisal, za koliko sabelj, mož, konj in topov zaleže en biblični prevod v hrvaščino, bil pa je zagotovo prepričan, da more dovolj razširjeno in celovito izobraževanje v »*pravi krščanski veri*« tudi na jugu Balkana

50 M. Rupel, *Slovenski protestantski pisci*, 103.

51 N. d., 103–104.

52 J. Rajhman, n. d., 68, 69. Podobno tudi v pismu nadvojvodi Maksimiljanu 27. julija 1560; gl. J. Rajhman, n. d., 75, 77.

RAZPRAVE, ŠTUDIJE

sčasoma prinesiti obrat politične situacije, kajti verska »peta kolona« naj bi imela moč učinkovito od znotraj navrtati Osmansko cesarstvo. In slednje je bila tudi za kronane glave, ki so podpirale Trubarjevo slovstveno podjetje, priložnost, ki je ni kazalo kar zlepa izpustiti.

Enako misel je Trubar razvijal tudi v poglavju, kjer je v *Cerkovni ordningi* (1564) utemeljeval pomen ustanavljanja sistematično organiziranega deželnega šolstva na Kranjskem: »V slednim meistu, v tergu inu per sledni fari šulmoistre inu šularie deržati, v meistih inu terghih, de se latinsku inu nemšku, per tih farah od farmoštrov, podružnikov inu mežnariev to slovensku pysmu, brane inu pissane vuči. S takim se spet ta stara, prava vera gori perpravi inu po vsem sveitu reztegne, prave, bogudopadeče Božye službe inu molitve, bruma, poštene, lubeza[n] pruti Bogu inu vmei ludmi narede, malikovane doli zatare. Inu s teim hočmo tudi te naše dežele pred Turki, pred našimi sovražniki ubraniti inu pred dragino, hudim vremenom, pred moryo obarovati inu ohraniti inu na koncu tiga našiga lebna dobiti tu nebesku veselie skuzi Jezusa Cristusa.«⁵³

Šolanje da prinaša razumevanje, le-to (spodbuja) pravo vero, slednja pa je najboljša maža proti Božjemu srdu in tako najučinkovitejši talisman za pomoč Vsemogočnega proti Turkom. Tudi v sami Trubarjevi dušni fiziognomiji je bilo nekaj ognjenega, apostolskega, prepričujočega, kar ga je gnalo k tolikšnemu zaupanju v moč evangelija (tudi v političnih rečeh), ali, kot je v svojem znamenitem eseu *Kulturni pomen slovenske reformacije* zapisal Ivan Prijatelj: »Oni Trubar [...] je živo veroval, da bo njegov evangelij pokoril Carigrad in Turke [...]«⁵⁴

III

Turški sili se kot eni motivik niso mogli izogniti niti kancionali prvega superintendenta protestantske »cerkve slovenskega jezika«. Zgled za tako verzno oblikovanje je za Trubarja in ostale slovenske protestantske pisce zagotovo pomenila Luthrova verzifikacija *Ein Kinderlied, zu singen wider die zwei Erzfeinde Christi und seiner heiligen Kirche, den Papst und Türken*:

53 Zbrana dela Primoža Trubarja III, 383.

54 Ivan Prijatelj, *Izbrani eseji in razprave* I, ur. Anton Slodnjak, Ljubljana 1952, 39.

JONATAN VINKLER

*Erhalt uns, Herr, bei deinem Wort
und steur des Papsts und Türken Mord,
die Jesum Christum, deinen Sohn,
wollten stürzen von deinem Thron.*

*Beweis dein Macht, Herr Jesu Christ,
der du Herr aller Herren bist,
beschirm dein arme Christenheit,
daß sie dich lob in Ewigkeit.
Gott, Heilger Geist, du Tröster wert,
gib dein Volk einrlei Sinn auf Erd;
steh bei uns in der letzten Not,
gleit uns ins Leben aus dem Tod.⁵⁵*

Pesem začetnika protestantske reforme cerkvene glasbe in njenega prvega praktičnega uresničevalca, ki se je pela na melodijo iz predreformacijskega obdobja,⁵⁶ je nastala v letih 1541/1542 in bila 1542. najprej izdana kot samostojni tisk, nato pa leta 1543 v *Gesangbuch Wittenberg* Josepha Kluga. Ta tisk tudi slovenskim protestantom zagotovo ni mogel biti neznan, kajti kancionale, ki jih je izdajal wittenberški tiskar Joseph Klug (Kluge), so slovenski verzifikatorji, vsaj Lukež Klinc, poznali – izpričano tisk iz leta 1535⁵⁷ – in jih pri svojih pesemskih priredbah tudi uporabljali. Tako je bila leta 1563 v *Enih duhovnih peisnih* natisnjena desetkitična (najverjetneje Klombnerjeva) parafraza⁵⁸ omenjene Luthrove verzifikacije, ki se začenja z naslednjimi verzi:

*Obderži nas, o Gospud Bug
V tvoi besedi prez nadlug.
Brani vsemu malikovaniu
Turškimu ter papeškimu.*

55 M. Luther, *Geistliche Lieder*, ur. Kurt Aland, Berlin 2002, Digitale Bibliothek Band 63, 68.

56 J. Vinkler, *Opombe*. v: *Zbrana dela Primoža Trubarja IV*, 211.

57 *Zbrana dela Primoža Trubarja IV*, 94, 97, 107.

58 N. d., 211–213.

RAZPRAVE, ŠTUDIJE

Z zgornjo parafrazo Luthrove pesmi pa njena recepcija med slovenskimi protestantskimi verzifikatorji še ni bila zaključena, kajti Primož Trubar je 1574. v svojem *Tem celem catehizmu, enih psalmih*⁵⁹ izdal štirikitično prevodno adaptacijo Luthrove predloge, ki je bila izvirnemu besedilu dosti bližje kot ne najbolj spretno izpeljana verzifikacija v *Enih duhovnih peisnih* 1563. Za notirano pesem, ki je v imaginariju nemške reformacije že v 16. stoletju zasedla enako mesto kot drugi Luthrov pesemski emblem protestantske cerkve – enoglasni koral *Ein' feste Burg ist unser Gott* –, je Trubar izvirnim trem kiticam dodal še četrto, ki jo je našel v kancionalu Johanna Waltherja (1566).⁶⁰ Pesem je bila poleg Trubarjevega *Tega celega catehizma, enih psalmov* (1574) pod naslovom *Canticula Lutheri: Erhalt uns, Herr. Versa per Truberum. Molytov zubper Turke, papeža, smert inu Zludia* izdana še v *Tem celem catehizmu, enih psalmih* (1584) ter v Felicijana Trubarja pesmarici z enakim naslovom, v verzifikaciji pa se podobno kot v drugih, že obravnavanih Trubarjevih spisih aktualizirata priprošnja k Bogu in podoba Turkov kot zasmehovalcev »prave, stare vere krščanske« ter skupaj s papežniki pravcatih pribočnikov Hudega:

Ne dai oča naš, lubi Bug,
de bi od nas se vzel tui vuk.
Zaterri Turka, papeža,
kir zašpotuio Jezusa.⁶¹

Prvi odgovor na potrebo slovenske protestantske cerkve po pesmarici v lastnem jeziku je skušal Trubar dati že v drugem delu *Catechizma* (1550), kjer je najti tudi *Izlogo tiga Očanaša z verzom Ne dai Turkom,/Nevernikom,/Vsem zludiem,/Hudim ludem,/De bi nih vola šla naprei*.⁶² Melodija je nastala ob koncu 15. stoletja, in sicer na pesemsko besedilo *Maria zart von edler Art*. Kot pesem *O Jesu zart in neuer Art* je bila 1531. izdana v nemškem kancionalu češkega brata Michaela Weisseja *Ein new Gesangbuchlen*, od tam pa je našla pot v mlajše

59 N. d., 389–391.

60 Josip Čerin, *Pesmi slovenskih protestantskih pesmaric, njih viri in poraba v poreformacijskih časih*, v: Trubarjev zbornik, ur. Fran Ilešič, Ljubljana 1908, 194.

61 Zbrana dela Primoža Trubarja IV, 390.

62 Zbrana dela Primoža Trubarja I, ur. Fanika Krajnc – Vrečko, Ljubljana 2002, 199.

nemške protestantske pesmarice in tako tudi k Trubarju. Kot besedilna predloga je Trubarju morda služila Martina Luthra *Das Vater unser kurtz ausgelegt und inn gesangweis gebracht* (1539). Pesem je bila po omenjeni izdaji v *Catechizmu* (1550) natisnjena še v *Enih duhovnih peisnih* (1563), zelo verjetno v *Enih psalmih, tem celem catechizmu* (1567), nato v *Tem celem catechizmu, enih psalmih* (1574), v obeh Dalmatinovih pesmaricah, ki nosita enak naslov (1579, 1584), in nato še v Felicijana Trubarja kancionalu z enakim naslovom (1595).⁶³

Gre za katekizemsko pesem, ki se je kot integralni del besedilnega kánona prenašala skozi vse slovenske protestantske kancionale 16. stoletja, prva tematizacija pesemske priprošnje proti Turkom pa se je tako praktično nespremenjena ohranila do konca »cerkve slovenskega jezika« na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem. Na isti način so se prenašali tudi litanjski verzi s tematizacijo turške sile (*Pred sylno turško voisko / obarri nas, lubi Gospud Bug! ter [Dai] našimu cesaru inu kralu te Turke inu nih souvražnike premagati.*)⁶⁴ Ob tem velja poudariti, da so slovenski protestanti litaniji zaradi njene priprošenske funkcije privedali enako težo kot Luther, ki jo je štel za izrazito pomemben del službe božje – imenoval jo je celo »litanía, quae nobis videtur valde utilis et salutaris« –, zato jo je leta 1528 ponovno oblikoval in marca naslednjega leta izdal v nemščini, kar ja nato v protestantski cerkvi obveljalo.⁶⁵ Litanija je bila prvič natisnjena v Trubarjevem *Catechizmu* (1550), kjer je tudi notirana, nato v *Enih duhovnih peisnih* (1563), pa (zelo verjetno) še v *Enih psalmih, tem celem catechizmu* (1567), v *Tem celem catechizmu, enih psalmih* 1574, v obeh Dalmatinovih pesmaricah z enakim naslovom (1579, 1584) in nato še v Felicijana Trubarja kancionalu z enakim naslovom iz leta 1595, vendar velja, da je tematizacija turške nevarnosti v litanjskih verzih Trubarjevo delo. Verzu *[V]or Pestilenz und teurer Zeit, / behüt uns, lieber Herre Gott* namreč v *Das deutsche Litanei* sledi verz *vor Krieg und Blut* in nato verz *vor Aufruhr und Zwietracht*,⁶⁶ pri

63 Zbrana dela Primoža Trubarja IV, 30.

64 Zbrana dela Primoža Trubarja I, 218, 222.

65 J. Čerin, n. d., 170; *Evangelisches Kirchengesangbuch. Ausgabe für die evangelisch-lutherischen Kirchen Niedersachsens*, Hannover 1958, št. 138, 191–195.

66 M. Luther, *Geistliche Lieder*, ur. Kurt Aland, Berlin 2002, Digitale Bibliothek Band 63, 83.

RAZPRAVE, ŠTUDIJE

Trubarju pa imajo ti litanjski verzi nekoliko drugačno pomensko sestavo, zlasti srednji verz:

*Pred žlezo inu dragino,
Pred to sylnu turško voisko,
Pred hudo nepokorščino.*⁶⁷

Trubarjeva edina pesmarica, ki je v celoti motivirana s turško silo in nevarnostjo, nosi pomenljiv naslov *Ena duhovska peissen zubper Turke inu vse sovražnike te cerqve Božye*. Kot razkriva lesorez z motivom jagnjeta Božjega (Agnus Dei), so tisk oskrbeli v delavnici tübinškega mojstra Ulricha Morharta st., ki jo je po njegovi smrti 1554 vodila njegova tretja (ali četrta) soproga Magdalena; pri tem opraviu sta ji pomagala sinova iz njenega prvega zakona, Georg in Oswald Gruppenbach.⁶⁸ Knjižica, ki velja za priložnostni tisk⁶⁹ in pripravo na Trubarjev prvi celovit kancional – *Eni psalmi, ta celi catechismus*, je bila dotiskana do srede maja 1567, ko je Trubar zadnjič v življenju odpotoval v rodne kraje, da bi za učenega tübinškega teologa Jacoba Andreaeja pri turških ujetnikih zb(i)ral podatke o *Koranu*.

Podobe Turkov kot »požiralcev« pravih kristjanov in tako zatiralcev prave cerkve so resda *leitmotiv* Trubarjeve *Ene duhovske peissni zubper Turke*, vendar v njenem jedru ne stoji protiturška filipika, temveč notirana Trubarjeva prepesnitev nemške priprošnje (torej elegično zasnovane) pesmi *Gott der Vater wohn uns bei* z litanjsko kitico:⁷⁰

*Gott der Vatter wohn uns bei
und laß uns nicht verderben,
mach uns aller Sünden frei
und helf uns selig sterben.
Vor dem Teufel uns bewahr,
halt uns bei festem Glauben*

67 Zbrana dela Primoža Trubarja I, 218.

68 J. Rajhman, n. d., 329.

69 Branko Berčič, *Spremna beseda*, v: Primož Trubar, *Ena duhovska peissen zubper Turke*, Ljubljana 1966.

70 Tri kitice se med seboj razlikujejo samo po prvem verzu: druga kitica se namreč začne z verzom *Jesus Christus wohn uns bei*, tretja pa z *Heilig Geist wohn uns bei*.

JONATAN VINKLER

*und auf dich laß uns bauen,
aus Herzensgrund vertrauen,
dir uns lassen ganz und gar,
mit allen rechten Christen
entfliehen Teufels Listen,
mit Waffen Gotts uns fristen.
Amen. Amen, das sei wahr,
so singen wir Halleluja.*⁷¹

Trubarjeva glasbena in besedilna predloga temelji na nemški litaniji iz 15. stoletja, ki jo je leta 1524 predelal Martin Luther, prvič pa je izšla v *Geystlich Gesangk-Buchleyn* Johanna Waltherja (Wittenberg 1524), in sicer pod naslovom *Gott der Vatter wohn uns bei, christlich gebessert. D. M. Luther*, pri čemer dostavek »*christlich gebessert*« poudarja splošno prakso protestantskih verzifikatorjev in skladateljev, da so na napeve iz latinske liturgije ali sekularnega glasbenega izročila predreformacijskega časa ustvarjali nova dela protestantskega pesemsko-glasbenega repertoarja – *contrafacta*.⁷² Za natisom v *Eni duhovski peissni zubper Turke* je Trubar omenjeno pesem izdal še v *Tem celem catehizmu, enih psalmih* 1574 (*Gott der Vatter wohn uns bey etc. Per Truberum. V le-tej pejsni se prosi tu cilu Bogastvu v ti S. Trojici, de kerščenikom v njih nadlugah pomaga*), nato pa je izšla še v Dalmatinovem *Tem celem catehizmu, enih psalmih* 1584 in v Felicijana Trubarja pesmarici z enakim naslovom iz 1595, obakrat kot *Ena pejsen: Got der Vatter wohn uns bey etc. Per Truberum. V le-tej pejsni se prosi tu cilu Bogastvu v ti S. Trojici, de kerščenikom v njih nadlugah pomaga*.⁷³

Pesemska priprošnja in molitev kranjske protestantske Cerkve proti vsezmagujoči turški sili sta bili ob izidu *Ene duhovske peissni zubper Turke* še kako na mestu, kajti osmanski vojščaki Notranji Avstriji do bitke pri Sisku, ko so združene nemške, kranjske in hrvaške čete 22. junija 1593 porazile številčno močnejšo vojsko Gazi Hasana paše Predojevića, niso nič kaj prizanašali.

Slabo desetletje po izidu Trubarjeve protiturške pesmarice je

71 *Evangelisches Kirchengesangbuch*, št. 109, 156-157.

72 J. Čerin, n. d., 194.

73 J. Vinkler, *Opombe*, v: *Zbrana dela Primoža Trubarja* IV, 225.

RAZPRAVE, ŠTUDIJE

bridka usoda doletela slavljenega kranjskega deželnega glavarja in generalnega poveljnika Vojne krajine Herbarta Turjaškega. Ta se je bil v bitki pri Budačkem 22. septembra 1575 prisiljen, zgolj s svojo predhodnico ob sebi, spoprijeti kar z glavnino sil bosenskega sandžakbega Ferhat paše Sokolovića, srečanje obeh vojska pa se je za odločnega Turjačana končalo usodno. Njegova glava se je še istega leta znašla med »razstavnimi eksponati«, ki so jih v slavnostnem sprevodu zmagovitega sultanovega poveljnika razkazovali po carigrajskih ulicah:

»Dne 9. decembra je bil tu [v Carigradu] žalosten in sramoten sprevod. Najprej so jezdili nekateri ponosni Turki z meje v svojih kapah z dolgimi konci. Za njimi sta nesla dva Turka dve zastavi, nato dva druga na dolgih drogovih glavi Herbarta Turjaškega in Friderika Višnjegorskega. Glava deželnega glavarja je bila širokega, prijaznega obraza z rdečkasto in sivkasto brado in posivelimi lasmi. Zdelo se nam je, kakor da bi imela rano pod licem. Glava Friderika Višnjegorskega je bila brez brade in podolgastega obraza. Tisti, ki so jima odsekali glavi, so ju tudi nosili. Deli Peruana, ki je obglavil Turjaškega, je postal zaim [nižji poveljnik] in se mu je plača izboljšala z 250 tolarji. Zagotovo bo postal alori ali sansabeg. Deli Regiex, ki je nosil glavo Višnjegorskega, je tudi postal zaim in letno prejme 2000 asperov.«⁷⁴

Obglavljeno truplo pokojnega deželnega glavarja so nato izpostavili v cerkvi sv. Elizabete v Ljubljani, nakar ga je 25. septembra istega leta pokopal superintendent protestantske cerkve na Kranjskem Krištof Spindler,⁷⁵ toda šele po dolgotrajnih pogajanjih se je

⁷⁴ J. Gruden, n. d., 775.

⁷⁵ Superintendent Spindler je imel tedaj tudi posmrtno pridigo za Herbartom Turjaškim, ki je nato še istega leta izšla v tiskarni Janža Mandelca. Njen naslov je *Ain christliche Leichpredig bey der Begrebnus, weyland des Wolgebornen Herr, Herrn Hörwarden, freyherrn zu Auersperg* in velja poleg sorodnega spisa Jurija Khisla (*Herbardi Aurspergy baronis etc. rerum domi militiaeque praeclarę gestarum gloria praestantissimi, vita et mors: ad salutem et commodum patriae transacta, et in Coruatiae extremis finibus ad Budatschkum X. Calend. Oct: in praelio aduersus Turcas, omnis memoriae crudeliss: Christianorum salutis oppugnatores, gloriosissimę oppetita*, 1575; nemška verzija je pri J. Mandelcu izšla leta 1576) pred knjigo Jacoba Andrežja/Matije Trosta o Primožu Trubarju za prvo protestantsko biografijo pomembneža s področja Kranjske. Theodor Elze, *Die Superintendenten der evangelischen Kirche in Krain während der sechzehnten Jahrhunderts*, Wien 1863, 43; I. Voje, n. d., 98.

sorodnikom ubitega posrečilo od Turkov dobiti preparirano Herbartovo glavo in jo povrniti na Turjak. Ne zastonj: Ferhat paša je zanjo zahteval 20 000 goldinarjev.⁷⁶ Novce je res dobil in dal z njimi v Banja Luki 1579. postaviti prostor za muslimansko bogočastje.⁷⁷ Tako je nastala *Ferhadija*, ki je bila do balkanskih vojn v zadnjem desetletju prejšnjega stoletja ne le arhitekturno in urbanistično jedro Banja Luke, temveč tudi eden najpomembnejših spomenikov otomanske arhitekture 16. stoletja v Bosni in Hercegovini,⁷⁸ njen ustanovnik pa je dal v portal džamije, ki je nosila njegovo ime, zapisati naslednje besede: »To častitljivo molilnico je dal v imenu Alahovem postaviti dobrotnik Ferhat beg, pomočnik verujočih. Z mečem je vklesal v marmor svoje ime in z vojnim plenom jo je postavil ta izbrani mož. [...] V imenu Alaha je zgrajeno to mesto za vernike.«

Nič manjša nesreča ni Kranjce doletela leto za tem. 1576. je namreč na Kranjsko pridrla 3000 vojščakov Ferhat paše, ki so na kranjski in hrvaški strani plenili, požigali in s seboj odgnali kar 4000 ujetnikov in 7000 glav živine. Nič bolje ni bilo dve leti zatem, ko so se konjeniki pod praporci s polmesecem pojavili pred Metliko. Metličani se niso ustrašili in se kar tako predali, toda po petih dneh boj je turški vojni stroj vseeno naredil konec eni ključnih vojaških postojank za oskrbovanje Vojne krajine. V tiskarni Janža Mandelca v Ljubljani so kot odziv na padec Metlike natisnili letak *Neue Zeitung*, ki na štirih straneh popisuje, kaj se je zgodilo s premaganci: mestnega sodnika so turški vojaki ustrelili z lokom, mestne svetovalce skrajšali za glavo, žene in hčere meščanov spravili ob čast, nazadnje pa so nesrečnice končale v cerkvi, ki so jo ob odhodu

76 J. Gruden, n. d., 774-776.

77 Simbolika odsekanih glav sovražnika tudi katoliškim branilcem Notranje Avstrije ni bila tuja: deželni knez, avstrijski nadvojvoda Karel je namreč začel 13. julija 1579 na zemlji, ki jo je kupil od grofov Zrinjskih, zidati Karlovec (Carlostadium, Karlstadt). Ta je kmalu postal sedež glavnega poveljnika Vojne krajine in najpomembnejša utrdba za obrambo Kranjske, toda nepremagljivost naj bi mu zagotavljali prav posebni temelji – postavljen je bil namreč na 900 turških glav. J. Gruden, n. d., 778.

78 *Ferhadija* je bila uvrščena na Unescov seznam spomenikov svetovne kulturne dediščine, 7. maja 1993 so jo z razstrelivom močno poškodovali srbski nacionalisti, kasneje pa so jo dale srbske oblasti v okviru etničnega čiščenja podreti do tal, ostanke pa odpeljati na mestno smetišče.

RAZPRAVE, ŠTUDIJE

zažgali, čete Ferhat paše pa so uplenile tudi 900 mož in dečkov, ki so jih odvedli v sužnost.⁷⁹

Pomensko težišče nemške predloge, ki jo je Trubar poslovenil v *Eni duhovski peissni zubper Turke*, ni na turški nevarnosti, temveč na srednjeveški *ars bene moriendi*, na spravljenosti z Bogom – na pomenljivem zadnjem dejanju človekovega tostranskega bivanja, ko mora posameznik, če naj sveti Peter zaškrta s ključem v ključavnici nebeških vrat, oditi onstran zmirjen z Vsevišnjim. Drugo težišče pa je prošnja k Bogu, naj da človeku že na tem svetu primerno mentalno stališče, sredstva in obrambo pred Zlodejem in njegovimi ukanami – prav vsepričujočnost slednjih je bila za večino ljudi, ki so živeli pred stoletjem luči in razuma, največja prepreka za miren prehod v onostranstvo, kajti posamičnikova vest si je mogla očitati to in ono –, da bi lahko zadnjo uro pričakal pomirjen in brez strahu pred večnim pogubljenjem v peklenskem ognju. Toda Trubar je pomensko žarišče prenesel skorajda povsem v zelo konkretno tostranskost, kajti glavni poudarek je postavil na prošnji Bogu, naj »lube Slovence« obvaruje pred težavami, s katerimi so se le-ti srečevali pri izpovedovanju »prave, stare vere kersčanske«. In to je bila rimska Cerkev s papežem na čelu in bolj ali manj bojevitimi duhovni pod njim, ki tudi kranjskim, koroškim in štajerskim protestantom v zadnjih desetletjih 16. stoletja niso dali več prav do sape, predvsem pa turška nevarnost.

Oboje je najbrž motiviralo tudi uvrstitev pesmi *Da pacem Domine* (*Dai mir, o Bug, kersčenikom*) v prevodu Sebastijana Krelja v Trubarjev kancional *Ta celi catechismus, eni psalmi* (1574).⁸⁰ Gre za prevodno razširitev elegično intonirane Luthrove pesmi *Verleih uns Frieden gnädlich*, ki jo je wittenberški reformator zložil kot predelavo latinske antifone *Da pacem Domine in diebus nostris, quia non est alius, qui pugnet pro nobis, nisi tu Deus noster. Da nobis pacem temporis, pacem pectoris, pacem æternitatis*:

*Verleih uns Frieden gnädiglich,
Herr Gott, zu unsern Zeiten.
Es ist doch ja kein ander nicht,*

⁷⁹ J. Gruden, n. d., 777.

⁸⁰ *Zbrana dela Primoža Trubarja* IV, 434–436.

JONATAN VINKLER

*der für uns könnte streiten,
denn du, unser Gott, alleine.*⁸¹

Luthrova verzifikacija je najverjetneje nastala v letih 1528/1529, prvič pa je prišla med bralce v *Gesangbuch Erfurt* (1531) Andreasa Rauscherja. Poleg elegične priprošnje za Božjo pomoč in mir cerkve, ki vsaj deloma še odraža posamezne elemente srednjeveškega idearija z njegovim fatalističnim zaupanjem v tak potek dogodkov, kot ga nezmotljivo usmerja Vsevladarjeva roka – v popotovanje zgodovine v Božji državi in cerkvi od izgubljenega do zopet pridobljenega paradiza –, pa pesem razkriva tudi odnos protestantske Cerkve do bitja in nehanja: ni druge resnične pomoči razen Božje.

Prva, tretja in četrta kitica slovenskega teksta so prevod treh Luthrovih kitic, druga kitica pa je Kreljeva predelava druge kitice nemške predloge, ki se kot štirikitična pesem nahaja najprej v pesmarici Heinricha Steynerja (Augsburg 1532), je pa Krelj vanjo vključil prošnjo zoper Turke, ki je v nemških predlogah ni najti. Pesem je v omenjenem Trubarjevem kancionalu (1574) notirana, melodija pa se prvič pojavlja v *Kirchengesenge mit vil schönen Psalmen und Melodey* Andreasa Rauscherja (Nürnberg 1531) in je predelava latinskega korala *Veni, redemptor gentium*.⁸² *Da pacem Domine* je po prvi izdaji leta 1574 izšla še v Dalmatinovem *Tem celem catehizmu, enih psalmih* (1584) in v Felicijana Trubarja pesmarici z enakim naslovom (1595).

O istem motivu za objavo, kot ga kaže upoštevati v zvezi s Kreljevo *Da pacem Domine*, bi veljalo razmišljati tudi ob *Eni srčni molytvi zubper Turka* (O Gospud Bug, ti oča naš), ki je delo Jurija Dalmatina.⁸³ Slednji je predlogo za svojo verzifikacijo našel v nemški pesmi *Herr, ich ruff dein namen an* Johanna Kugelmanna (Augsburg 1540),⁸⁴ skladba, ki jo prinaša tudi Trubarjeva objava (1574), pa se nahaja najprej ob pesmi Matthäusa Greitterja *Hilf Herre Gott dem deinen Knecht* (Ps 119) v *Dritt Theil Strassburge Kirchenampt* iz leta 1525.

81 M. Luther, *Geistliche Lieder*, ur. Kurt Aland, Berlin 2002, Digitale Bibliothek Band 63, 69.

82 J. Čerin, n. d., 191; *Evangelisches Kirchengesangbuch*, št. 139, 196–197.

83 Zbrana dela Primoža Trubarja IV, 443–447.

84 J. Čerin, n. d., 211.

RAZPRAVE, ŠTUDIJE

Motivov, ki razkrivajo imaginarij zastran Turkov, je v tej pesmi več: Turki so sovražniki Božje cerkve; zatirajo kristjane, hočejo na ta način razdehati Cerkev ter »zatreti Božje ime«; Turki ne pustijo opravljati bogoslužja in podeljevati zakramentov krščanske Cerkve – pridige in Gospodove večerje, zato so kristjani prisiljeni v sprejetje islama (»Obtu tih ludi veliku služit turškemu maliku bodo permorovani«);⁸⁵ zaradi vsega tega se sramoti Božje ime (»Sai boš ti le zašpotovan, od Turka z nami sramovan, spumni, kai tu bo škode«).⁸⁶ Ker so kristjani prešibki, da bi se sami (u)branili pred turško nadmočjo, je ni druge, kot da poseže sam nebeški gospodar, ki naj ohrani v časti svoje ime, in sicer tako, da (krščanska vojska) pomete s Turki: »Taku nom здаi stui na strani inu pred Turkom nas brani, de se on ne prevzame.«⁸⁷

Ta celi catehismus, eni psalmi iz leta 1574 je ob dveh drobnejših motivskih reminiscencah na Turke, ki ju je najti v mlajših Trubarjevih pesmaricah,⁸⁸ tudi zadnje reformatorjevo celovito izdajateljsko podjetje na polju protestantske cerkvene pesmi v slovenskem jeziku. Isto velja tudi za verzifikacije, kjer so motivi vsaj deloma evocirali Trubarjev individualni ter splošni (srednje)evropski idearij in imaginarij zastran turškega vprašanja, tako prvo kot drugo pa je dobilo poseben izraz tudi v prvem bibličnem prevodu, ki ga je naš reformator izdal po dokončnem izgonu iz dežel med Alpami in Jadranom – v *Tem celem psalterju Davidovem* (1566).

Toda slednje velja prepustiti razpravljanju drugje in ob drugi priložnosti.

85 Zbrana dela Primoža Trubarja IV, 446.

86 N. m.

87 N. d., 447.

88 *Te cerqve Božye zubper nee sovražnike tožba inu molitov* (O Bug, zakai ti dopustiš) v *Treh duhovskih peissnih* (1575) in druga »izlaga« *Tega prvega psalma ž nega triemi izlagami* (1579). Zbrana dela Primoža Trubarja IV, 457-459, 493, 494.